

Európa egyik országának és szomszédainak politikai életét, kapcsolatát a nyugat-európai eszmeáramlatokkal. Megmutatta a kialakult politikai filozófia állandó vonásait és módosulásait az emelkedő és letűnő politikai szakaszok útvesztőin, ezek korabeli kritikáját

JÓKAI MÓR: ÖSSZES MŰVEI

Elbeszélések I. (1842—1848). Sajtó alá rendezte: Oltványi Ambrus. Bp. 1971. Akadémiai K. 794 l.

Petőfi kevésszer írt íróról oly magasztaló, ugyanakkor annyira bizalmas szavakat, mint amelyekkel 1845 őszén *A Nepean-szigettel* fellépő egykori iskolatársát, Jókai Mórt üdvözölte. Ezsméi, a fennálló társadalommal, a hűbéri Magyarországgal való radikális szembefordulása frigyeseinek érezte az alig húsz esztendő novellistát. A szociális szenvedélyt, a kérelhetetlen társadalomkritikust, a megszokással dacoló markáns egyéniséget üdvözölte benne: önmaga tükörképét.

Ennek ellenére (vagy talán éppen ezért?) a novellák utóélete meglehetősen mostoha volt, elemzően ritkán s akkor sem túlságosan mélyre hatolóan foglalkoztak összességükkel, alig adták ki őket, együtttesen pedig éppen nem. Sőt: Jókai pályakezdő elbeszéléseinek hiánytalan gyűjteménye — a keletkezés sorrendjében — a maga teljességében még sohasem jelent meg! Az 1848 elején publikált *Vadon virágai* című gyűjtemény ugyanis csak egy részét tartalmazta a megelőző években alkotott elbeszéléseknek. Számos ekkor keletkezett kisepikai írás csupán az 1850-es évek során megjelent kötetekben (*Arnyképek, Népvilág*) — egy egészen más szemléletvilág és társadalmi közeg részeként — látott könyv alakban napvilágot először. Oltványi Ambrus az érdem, hogy e fiatalkori produkciókat — a kronológia körülményeit elérhető maximális pontossággal tisztázva — a megírás sorrendjében végre egybegyűjtötte.

A Nepean-sziget és nyomában a többi novella nemcsak Petőfi fetszését érdemelte ki: Jókai egy csapásra keresett elbeszélő lett általuk. Publikációs gondjai kezdettől fogva nem voltak, tolla segítségével mihamar meg tudott élni a negyvenes évek pezsgő irodalmi életében. Minek a révén fordult felé ily nagy mértékben az érdeklődés? Mindenekelőtt stílusa, nyelvének különlegessége keltett fel-tűnést. A kifejező eszközök, stíuselemek, hangzásformák aggálytalan halmozása-zsúfolása azonnal magára vonta ezekben az olvasó figyelmét; méghozzá a kortárs hazai próza-íróknál nemigen tapasztalható expresszív energiával. Jókai valósággal dúskál a különféle minőségű hordozó és „jelölő” nyelvi formákban, alakzatokban, akusztikai elemekben, szintagma szerkezetekben, s ha e nyelvi sodrásban fiatalos túlzások jócskán akadnak

és az utókor megítélését. Köszönet illeti a nagy hagyományú philadelphiai Társaságot, hogy lehetővé tette a szép kivitelű mű megjelentetését.

Antall József

is, vitathatatlan: az esztétikai sajtószerszerűségnek e fokozott nyilvánításában egy önnön szuverenitására törő íróalkat, különállásra törekedő műalkotás-egénység jelentkezik. A francia romantika szertelen hatáskeltésének ifjonti átvétele lenne mindez — mint azt az eddigi Jókai-szakirodalom általában megállapította? Az is, kétségkívül, ám annál jóval több: a minden ízében megkülönböztetett, zengzetes-ünnepélyes nyelvezet művészi tiltakozás volt az akkori Magyarország földhözragadt köznapisága, patriarkális mozdulatlansága, banális életigényei ellen. Jókai perspektivikus stílusa, nyelvének látomás-szerűsége, sokat emlegetett festőisége és zeneisége, polarizált mondatszerkesztése, nagyító és ellentétező megjelenítése, anaforáinak és alliterációinak, jelzőinek és gondolatpárhuzamainak sora folyvást egy másik, egy izgalmasabb és koncentráltabb, egy „igazibb” világot idézett az olvasók elé. Emotív stílusformái feszültségkeltő hatásukkal az első mondatoktól kezdve valósággal kiemeltek a közönséget a megszokott állapotából.

Nyugtalanítani, felzaklatni, epatírozni, azaz eszméltetni volt hivatott ez a nyelvi áradás, fokozott stílári önérvényesítés — szemben azzal a hagyományos ideálvilág-teremtő funkcióval, amelyet a XIX. század előző évtizedeiben a hazai közönség az irodalomtól elvárt. A reformkori olvasók többsége a harmónia, a biztonságérzet, a konfliktusoktól mentes emelkedettség szférájának tekintette az irodalmat; a fiatal Jókai viszont — akárcsak Petőfi — gyökeresen szembefordult ezzel az örökséggel. Az ő irodalmi világa nemcsak hogy nem ideálvilág, de egyenesen „ideálokat” leromboló világ — csak később, Petőfi és a negyvenes évek forrongó társadalmi közegét elveszítve, az ötvenes években tér majd vissza ő is az előbbi vállalásához — folytatásához.

A novellák másik alapvető mozgatóelemeként az írói magatartás, illetve az e magatartás közvetítette újszerű eszmekör hatott. Jókai e műveiben abszolút érvénnyel, az egyetemes általánosítás szintjén ítéli el a fennálló világrendet: nem a társadalmi berendezkedés egyik vagy másik vonását, hanem annak egészét. Tütekint a hazai viszonyokon: éppúgy az egész világ ellen lázad, miként

az 1845. év Petőfije. A szociális igazságtalanságot oly karakterisztikusan helyezi novellái középpontjába, mint ez idő tájt nagy barátján kívül senki. Nem ismer a múlt és a jelen totális elutasításában semmiféle engedményt, a világot szegénység és gazdagság, szabadság és rabság, kiszolgáltatottság és hatalom ellentét-párjaiban fogja fel: a széppróza eszközeivel elsőnek szövegezte meg a későbbi márciusi ifjak társadalomfelfogásának számos összetevőjét. Szélsőségesen komor, sőtét társadalmi helyzetképe maga volt a fenyegetés, a társadalom radikális újjáformálása szükségességének művészi jelzése: soraira oda kellett figyelni.

Jókai oly igazságokat fogalmazott meg ekkor; s oly nyelvi erővel, hogy legjáva művei a sokkhatás energiájával érték az olvasókat. Bármily kevéssé volt is forradalmár alkat és jellem, s bármennyire kialakulatlan volt még egyénisége, abban, amit papírra vetett, már sok tekintetben 48 előjeleit figyelhetjük meg. Éppen azért, mert nem annyira önmaga, mint inkább társai ideáinak lett szószólója. A Pilwax tájékán volt ugyanis szokás hirdetni olyfajta eszméket, mint például: „... míg a nagy tolvaj karonfogva jár a törvénykezelővel, addig a kis tolvajt felakasztják; míg a dobzódo ajtajánál éhező árvák és özvegyek sírnak, s hiába kérnek a juryház kapuja fölött kifaragott igazság szobrától védelmet és pártfogást: addig az háborítatlan költi el ezeknek utolsó falatját” (*A Nepean-sziget*); „... Nyomorúsággal teljes élet ez a miénk. Ostorcsapása a sorsnak a születés órája, ostorcsapása a halál órája, ostorcsapás az élet minden perce. Magasan hordja koronázott fejét a vétek, és bálványoztatik; hamut hint fejére az erény, és lábball tapodtatik” stb. (*A gonosz lélek*). E kitételek az isteni igazságszolgáltatás érvényét kérdőjelezték meg, negativitásuk határozott elindulás volt az úton, amely utóbb az *apostolhoz* vezetett — jóllehet annak megírása idején Jókai már egészen másfajta nézeteknek adott hangot írásaiban. Oltványi Ambrusnak igaza van, amikor e novellák állításait, motívumait rendre összeveti Petőfi költeményeivel, s köztük lényegi egyezéseket állapít meg.

S a francia romantika hatása, Victor Hugo, Sue, George Sand motívumainak átvételei? Az átvétel nem egyértelmű az utánzással: Petőfi, Jókai és körük csak azt vette át, ami élethangulatoknak, még inkább világképüknek megfelelt. Ami legbelsőbb létélményüknek, azaz a hazai feudalizmus belső ellentmondásai kiéleződésének egyenértékű művészi tükrözésére szolgálhatott. Francia indittatású áramlat volt a „vadromantikus” mozzanatok halmozása ekkor csakugyan, de nagyon is egyberímelt a polgárosuló magyar értelmiség legjobbjainak válsághangulatával, kiütkezésével, krízises élethangulatával, mélyen

antihierarchikus és antitradicionális beállítottságával: Sue, Hugo sablonjaiban a maguk fájdalmas hazai tapasztalati anyaga nyert esztétikai megjelenítést.

Még valamit különben a francia hatásról. Nem kétséges, hogy Jókaiék nemzedéke mohón olvasta a kiváló francia kortársakat. De legalább annyira vonzotta őket a hazai mester, a harmincas-egyvenes évek kimagasló hazai publicistája is: *Vajda Péter*. Nemcsak a *Felhők* költője tekintette őt a „függetlenség bajnoká”-nak: a Fiatal Magyarországi társadalomkritikájának egyik legfontosabb ösztönző forrását Vajda újságírói munkásságában kell látnunk. „... e világ, amint van, a fonákások, bohóságok, igaztalanság világa” — írta lapidáris tömörséggel Vajda Péter, s ez a szentencia szinte foglalatlan lehetett Jókai pályakezdő novelláinak is. A *Korunk ördögei*, a *Visszaélések*, a *Különbségek a világon*, a *Haszonlesés* stb. című Vajda-cikkek a zarkazmusig menő fájdalmas ironia hangján, a groteszk sokrétű lehetőségeivel, ugyanakkor a személyes átélés forróságával jelenítették meg a világrend egyetemes tarthatatlanságát. Ugyanazt mondta ő is, mint Hugo vagy Sue, de a hazai élmények többlet-energiájával.

Elsősorban persze Petőfi sugalmi állnak a novellák hátterében. Kettejük egymásra hatása azonban kölcsönös volt, a költőforradalmár is tanult Jókaitól. A „szabadság-szerelm” mottó gondolatcsiráját kezdeti formában először például az ifjabb pályatárs fogalmazta meg, s nem is egy változatban! *A Nepean-sziget* hőseről ugyanis a több mint egy-évszázadon át kihagyott s most végre helyére íktatott befejezésben ezeket olvashatjuk: „... honát jobban szeretted, mint magát, jobban, mint nejét.” S hasonlóképpen nyilatkozik meg *A gonosz lélek* című novella lapjain is, hol a hős, Almay Zoltán rajongással szereti menyasszonyát, de eszméi érdekében az ő kérésére sem hajlik, inkább feláldozza szerelmét. Vadromantika, hatás vadadás? Meglehet, de e hatás vadászó romantika a „szentséges elvek” egyikét-másikát népszerűsítette s nem is akármilyen formában.

Ez utóbbi szempontjából pedig nem kevésbé fontos a fiatalori elbeszélések másik csoportja. A népies íróké, melyeknek humorát, anekdotizmusát, hazaiságát, vidékies valóját az eddigi kutatás többnyire a „játékos népi mesélés” realista produktumaként tartotta nyilván. Nos, realizmus csakugyan van e novellákban, jelesül a *Sonkolyi Gergely* címűben, csak nem olyan egyértelműen idillikus—„derűs” értelemben, mint azt az eddigi elemzők vélték: Jókai népiessége ezáltal nagyon is akart, sőt szántsándékkal erőltetett, trivialitásig menő, a provincializmusokat jellemábrázoló funkcióval halmozó

népiesség. Mindennek pedig nem humoros, hanem szatirikus funkciója van itt, devalvál, leminősít, elidegenít — a táblabíró-világ földhözragadtságának tablóképet nyújtva. A *Sonkolyi Gergely* — mint azt Oltványi Ambrus is érinti — a Kísfaludy Károly-féle szatirikus novellavonulat újabb hajtása, *Sulyosdi Simon* rokona, sőt már *Pató Pál úr*, Petőfi magyar nemeséé is.

De más vonatkozásban is rokona e népies novellavonulat a társadalmi igazságtalanságot feltáró másíknak. Abban, hogy az ábrázolt tartalmak megelevenítésében Jókai éppoly szókimondó: korlátokat, szabályozó fenntartásokat itt sem ismer. Nyelvi szabadosága, fenntartás nélküli közvetlensége, sőt nyersége, diákos hanyavetisége, megszólalásának földközélsége éppen nem volt „természetes” ez idő tájt. Horváth János még 1922-ben is nehezményezte, hogy *Úti levelei*-ben Petőfi „egy pajtási kör modorát” viszi „a nagy nyilvánosság elé”: Jókainak e novelláiról is többé-kevésbé elmondható volt ez a megállapítás. Stílusdemokratizmusa, köznyelvűsége, a kollektívum beszédmódjának fenntartás nélküli használata fölény és kihívás tükrözője volt, „kesztyűdobás” a választékos nemesi miliónek. Az a magatartás nyilvánul meg itt a stílus terén Jókainál, amelyet barátja nem sokkal utóbb így fogalmazott meg: „... Én olyan ember vagyok, hogy amely házba bemegyek, szeretem magamat hanyatt vágni a lánán.” Tegyük hozzá ehhez a Jókait is vezérlő logikus következtetést: annál inkább szereti megselekedni ezt, minél kevésbé tetszik a közizlésnek. Ugyanaz az újító szándék, konvencióknak fittyet hányó írói attitűd nyilvánul meg itt a nyelvhasználat szintjén, mint amely őt a társadalmi sebek és bűnök bemutatásában is vezette.

A népies ábrázolás szatirikus célzatának eredménye egyébként a *Keselyő Péter* című, 1847-ben írott novella is: általa Jókai a parlagi köznemesi „műveltség” jellegzetességét, az alkalmi költészetet nevetette ki. Ez a versfaragás dilettantizmusa, az irodalom fogalmának lealacsonyítása, nem utolsósorban pedig a rendi nacionalizmussal összeszövődöttsége következtében a hazai progresszió szemében jelképe volt a táblabíró Magyarország provincializmusának, az „eszem-izsom kultúrának” — mindannak, ami a társadalom és az irodalom újformálását hátráltatta. Oltványi Ambrus jegyzeteiben igen helyesen úgy a téma Kazinczyval kezdődő gazdag hagyományára. Észrevételeihez csupán annyit tennék hozzá, hogy Jókait elődeihez képest valami megkülönbözteti. Azok ugyanis minden komikus ábrázolás ellenére komolyan veszik e jellegzetes típust, számukra reális erő, hatékony ellenfél. Jókai viszont a polgárosodó Pest légkörében már hallatlan fő-

lénnyel tekint a figurákra: régmúltból visszamaradt kövületek ezek az ő szemében. Nem annyira haragot, mint inkább szánalmat érez irántuk, lesajnáló mosollyal szemléli őket.

A kritikus, az igazat megvallva, „nehéz” helyzetben van akkor, amikor a Jókai-novellák jegyzetanyagát forgatja: nemigen talál benne kivetnivalót. Oltványi Ambrus sajtó alá rendezése — mint ahogy azt már tőle megszoktuk — alig hagy rést bíráló észrevételeknek. Ezúttal — célszerű meggondolásokból kiindulva — szöveggondozó munkájában nem követ egységes eljárást. A kötet törzsanyagát az 1848-ban megjelent első novelláskötet, a *Vadon virágai* szövege alapján közli, azoknál a novelláknál viszont, amelyek kötetben csak utóbb láttak napvilágot, nem ezt veszi alapul, hanem a folyóiratbeli első megjelenést. Elveivel egyetértünk: az ötvenes években Jókai már nem tördődött a korrektúrával, szövegeinek sok félreértésre alkalmat adó fokozatos romlása ekkor s jó-részt ennek a révén indult meg.

Legjelentősebb filológiai eredményei Oltványinak a novellák *keletkezéstörténetének és kronológiájának* megállapításával kapcsolatosak. E kérdésekkel régebben egyáltalán nem foglalkoztak, a kötet összeállítójának egy és egy negyedszázad távlatából kellett a maga felderítő munkáját elvégeznie. Főleg a korabeli sajtót és Jókainak anyjához intézett leveleit hasznosította találó következtetésekkel, továbbá az író által 1859-ben készített *Megjelent műveim jegyzékét*. Ezek segítségével sikerült például megfejtenie a *Házasságok desperációból* és *A remete hagyománya* című elbeszélések időpontját, mint ahogy *A munkácsi rab* című szépprózai írást is ő iktatja először keletkezési helyére, az 1846-os esztendő novellái közé. Az utóbbival kapcsolatosan meggondolkodtatóak létrejöttének adalékai: az Oltványi közölte adatokból kitűnik, minő visszhangjuk volt Jókai pályakezdő novelláinak. A *Reguly Album* szerkesztőinek, hol e novella megjelent, oly fontos volt a *Nepean-sziget* hűsz esztendő szerzőjének szerepeltetése, hogy azon igen kevesek közé sorolták, akiknek munkájáért fizetni is érdemes!

Köztudomású Jókairól, hogy oly sokréttű művelődéstörténeti anyaggal dolgozik, mint korában senki, így a szövegvizsgálat kiadásban szükséges tárgyat és nyelvi magyarázatok jegyzéke nála nemegyszer rejtvényfejtés számba megy. A *Serfőző* című novella anyagából idézünk: *feltegye az Orbán süvegét, sajtalan hajpomádé, zöld fejű huszárok, ácsi laptika, burdzsella. Az aegyptusi rózsából: sfflor, Maneros, Saamiel, Sabaca, a merőii határon.* Oltványi ezeket is megoldja, sportnyelven szólva „nem ismer lehetlent”.

— Egy-két kiegészítő kritikai megjegyzést azért megkockáztattunk, bármennyire nincs

is a kiváló szöveggondozó teljesítmény egésze szempontjából jelentőségük. Így az *Istenítélet* című novelláról annyival egészíteniék ki Oltványi Ambrus magyarázatát, hogy a *Tavaszi* című pápai antológiában megjelent novellát szerzője esetleg Petőfinek az antológia szerkesztőjével támadt összezördülése miatt hagyta el a *Vadon virágaiból*. A *Marcze Zára* című írás felvilágosult racionalizmusát a jegyzet készítője Tudós Bocsor István pápai előadásából eredezteti. (553.) Szerintünk legalább annyira fakad az Vajda Péter tanításainak szelleméből. A *büntárs* című elbeszélés társadalmi problematikájának, a nemek közti egyenlőtlenség kérdésének felvetését pedig a francia romantika hatásával magyarázza. (642.) Úgy véljük, a hazai előzmények sem érdektelenek: a nőnevelés, nőemancipáció már a húszas évek magyar sajtójának kedvelt témája volt. Karacs Ferencné Takáts Éva ilyen tárgyú cikkei, majd 1828–29-ben megjelent könyvei nagy visszhangot keltettek a hazai közéletben. A jegyzetek a *Keselyő Péter* című novellával kapcsolatban idézik Frankenburg Adolfnak Bárány Boldizsárra vonatkozó visszaemlékezéseit. (708.) Méltatlanul: ha valakire, úgy Bárányra éppen nem dülettsán rigmuffaragása volt jellemző, hanem remek kritikai

érzéke. Nagyon is kompetens fő volt ő az irodalom dolgában. Mindez természetesen nem változtat azon, amit Oltványi Ambrus avatottan feltár a Poóts Andrások költészetéről — de tény. S még annyit, hogy a *Jókai fiatalkori novelláinak hatása a kortársakra* című fejezet túl vázlatosnak tűnik, nemigen megy túl Szinnyei Ferenc sok évtizeddel ezelőtt írott monográfiáinak anyagán, holott e hatás az ott felsoroltnál jóval szerteágazóbb s összetettebb volt, vizsgálata közelebb vinne a Fialat Magyarország eszméinek hatástörténetéhez.

Jókai elbeszéléseinek példás gondozásban megjelent első kötete két vonatkozásban is „alapkönyv” lesz a korszak kutatóinak. Mindenekelőtt a szerző miatt: íróvá válásának folyamata itt tűnik elénk legrészletesebben és legplasztikusabban. Ennél is fontosabb azonban, hogy e novellák az író baráti körének szellemi égtájaira irányítják a figyelmet. Annak a Pilwaxban gyülekező ifjú értelmiségi csoportnak újfajta világszemléletére, társadalmi tudatára, mely a vele foglalkozó s többségében jelentős tanulmányok ellenére is, ma még oly sok tekintetben terra incognita.

Fenyő István

LAKATOS ÉVA: MAGYAR IRODALMI FOLYÓIRATOK A—C, C—E

Bp. 1972, 1973. Petőfi Irodalmi Múzeum, 159 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei, A. sorozat 1., A sorozat 2.)

A Petőfi Irodalmi Múzeum bibliográfiai sorozata az első füzet élén olvasható bevezető szerint „az irodalomtörténeti érdekű folyóiratok leírására vállalkozik 1786-tól, az első irodalmi periodikum: a *Magyar Musa megjelenésétől 1944-ig*.” Vagyis: a bibliográfia szerkesztője, Lakatos Éva a szépirodalmi, irodalomtudományi, irodalomtörténeti folyóiratokon kívül gyűjtőkörébe vona mindazokat az időszaki kiadványokat, amelyeknek a számbavétele, ismerete és vizsgálata az irodalomtörténeti kutatás érdeklődési körébe tartozik. Bibliográfiai leírást ad azokról az egykori divatlapokról, élclapokról is, amelyek szépirodalmat is közöltek, feldolgozta, illetve a sorozat további füzetekben feldolgozza a különböző tudományos szemléket (*Akadémiai Értesítő*, *Budapesti Szemle*), a rokontudományok fórumait (*Etnográfia*, *Huszadik Század*, *Szocializmus*, *Társadalmi Szemle*), valamint néhány hetilapot, képesmagazint is, amelyeknek fontos szerepük volt koruk irodalmi életében. Nem mellőzi azokat a politikai lapokat sem, amelyek elsősorban a szerkesztő személye miatt számíthatnak az irodalomtörténetész figyelmére (Táncsics Mihály *Munkások Újsága*, *Aranytrombita*). Az első két füzetben

azoknak a periodikumoknak a leírása található betűrendben, amelyeknek a címe az ABC első öt betűjével kezdődik.

A *Magyar Irodalmi Folyóiratok* bibliográfiájának a jelentőségét elsősorban az jelzi, hogy a különböző periódusokat átfogó vagy bizonyos tájegységek hírlapirodalmát feldolgozó sajtó-bibliográfiák után ez a kiadványsorozat lesz az első kísérlet arra, hogy a magyar irodalmi—irodalomtudományi—irodalomtörténeti időszaki kiadványok teljes jegyzéke és alapos leírása létrejöjjön a „kezdetektől”, a felvilágosodás korától, 1944-ig bezárólag.

Annak értékelő elemzését bizonyára elvégzik majd a könyvészeti és könyvtáros szaklapok, hogy a folyóiratok leírásának a módszerében miben és mennyiben ad többet az új vállalkozás, mint a korábbi sajtóbibliográfiák (mi csak éppen utalunk arra, hogy pontos és részletes tájékoztatást talál az olvasó az egyes évfolyamokról, arról, hogy évenként hány szám jelent meg, a számozások, dátumok, paginák pontos rögzítésével, a mellékletek, metszetek, térképek, kották teljességre törekvő felmérésével) — ezen a helyen elsősorban arra szeretnénk rámutatni, hogy a *Magyar Iro-*